

Szakfordítás a műfordításban Zola két regénye alapján

Élthes Ágnes

E-mail: elthesa@gmail.com

Kivonat: „Amit szabad a műfordítónak, nem szabad a szakfordítónak?” Két Zola regényből vett nyelvi példák e kérdés megválaszolására igyekeznek választ adni. A *Le Ventre de Paris* (Párizs gyomra) és a *La Bête Humaine* (Állat az emberben) esetében az irodalmi regiszterbe dinamikusan beépülnek az adott szakterület denotatív jelentésű terminusai, amelyek a cselekmény során konnotatív jelentéssel gazdagodnak. A szaknyelvi pontosság és az irodalmi regiszter szimultán kettős nyelvi regiszterének a műfordításba is át kell kerülnie. Rendkívüli kihívás a műfordító számára, hiszen egyenlő koncentrációt követel tőle a műveket átszövő szaknyelvi réteg és az irodalmi stílus. Antal László bravúros műfordításai az eredeti Zola szövegekkel azonos irodalmi élményt valósítanak meg, és a terminus technicusokat is közvetítik a magyar olvasó felé. A szakszövegek esetében a fordító legfontosabb feladata a szakszavak megfelelő ekvivalenseinek megtalálása és következetes használata. Irodalmi szövegekbe beépült szakszavak fordítása a jelen cikkben bemutatott példák tanúsága szerint árnyalja ezt a képet. Egyes francia szakszavak a magyar szövegben elveszítik eredeti pontosságukat, ami által az esztétikum nem csorbul, de szakszövegben ugyanezen magyar megfeleltetések módosítanak a szakmai tartalmat. Erre a meglehetősen marginális, kvantitatív szempontból elhanyagolható jelenségre szeretném ráirányítani a figyelmet.

Kulcsszavak: műfordítás, szakfordítás, terminus, stílus, denotatív, konnotatív, regiszter

Bevezetés

A műfordításon belüli szakfordítás kérdését az 1873-ban megjelent *Le Ventre de Paris* (Párizs gyomra) és az 1890-ben kiadott *La Bête Humaine* (Állat az emberben) című Zola regények alapján közelítem meg. Az időben egymástól viszonylag távol eső két mű a *Rougon-Macquart Család* regényciklus darabja. Közös vonásuk a szervesen egymásba fonódó irodalmi regiszter és egy-egy szakterület terminológiája. Antal László *Zola és a Párizs gyomra* című utószavában a fordítási folyamatról nem ír, de a forrásnyelvi szövegről tett megállapításaiból arra következtethetünk, hogy a zolai szakszókinccsel tudatosan foglalkozott. „Zola a naturalista regényelmélet maga készítette receptje szerint, buzgón gyűjti a valóság tényeit. Minden apróságot tollhegyre tűz, kötetre menő anyagot jegyezget

össze, hogy minél hívebb képet adjon majd erről az állítólagos valóságról. Lajstromba foglalja, (...) gyűjti a szakkifejezéseket...” (Antal 1980: 290).

Tudomány és irodalom szoros egybefonódása nem előzmény nélküli. Merev szembeállításuk már csak azért sem áll meg Sleigh szerint, mert a tudomány is a kultúrát közvetítő szavakon, képeken keresztül jut érvényre, történeti konnotációkon keresztül. Robert Boyle kísérleti tudományt és irodalmat ötvöző regényeiben véli felfedezni Zola előfutárát (Sleight 2011).

1. Szimultán kettős nyelvi regiszter

A zolai naturalista regényben a szövegtesten belül az objektív jelentésű szakszavakat egyes szöveghelyeken valósággal beindázzák a stíluseszközök: színárnyalatokat megjelenítő, az impresszionista festészet transzkripcióiként ható minőségjelzők, megszemélyesítések, hiperbolikus kifejezések, hasonlatok, metaforák.

Az irodalmi regiszter gazdag stílusvilágában dinamikusan jelen lévő terminusok, illetve a *La Bête Humaine*-ben a már-már szakszövegi sűrűséget elérő szövegrészek irodalmi regiszterbe ágyazottsága hozza létre a szimultán kettős nyelvi regiszter jelenségét.

A *Le Ventre de Paris*-ban az építészeti és urbanisztikai terminológia tudatos, tudományosan megalapozott, pontos használata épület- és épületrészlet leírások, enteriőrök, szerkezeti elemek, anyagnevek nyelvezetében, valamint a *Les Halles Centrales* pavilonjaiban irdatlan mennyiségben felhalmozott élelmiszerek nomenklatúrájában valósul meg.

A *La Bête Humaine*-ben a korabeli vasúti hálózat, a vasúttechnológia terminológiai rétegezettsége bontakozik ki: pályaudvari operációk, vasúti műtárgyak és mesterségek, mozdonytípusok, mozdony működtetésének mechanikája, mozdony műszaki leírása, vonatok, balesetleírások stb.

Mielőtt konkrét példákon keresztül megnéznénk a zolai irodalmi regiszterben a terminusok konnotatív átszíneződésének kategóriáit, az alábbiak szerint igyekszem definiálni, mit értek szimultán kettős nyelvi regiszteren.

A fikcióban megelevenedő szaknyelvi aspektusok a regény műfajából adódóan együtt lélegeznek a szereplőkkel: jellemek hálójában, társadalmi, szociológiai, művészeti-esztétikai, politikai, történelmi meghatározottságú közegben, dramaturgiai, kommunikációs, jellemzően dialogikus helyzetekben kelnek életre. Mindez már elvi szinten önmagában hordozza a regény valamennyi terminusának konnotatív színezetét. (Élthes 2016: 100)

Mindkét regényre vonatkozóan fennáll, hogy a szöveg egészében „szétterített” terminusok egy képzeletbeli horizontális tengely mentén jelennek meg. E horizontálisan szétszóródott szakszavak a szövegből kiemelve alfabetikusan elrendezett tematikus, vertikális szójegyzékek létrehozását teszik lehetővé.

A denotatív jelentésű, építészeti (*Le Ventre de Paris*) és a vasúti (*La Bête Humaine*) szakszavak összességének egyes elemei vagy részhalmazai, ismétlődések révén az irodalmi fikcióban konnotatív átlényegülésen mennek át és kü-

lönböző konnotativitási szintet valósítanak meg. Azáltal, hogy irodalmi műben szerepelnek, a cselekmény részeseivé válnak, objektív jelentésük szubjektív árnyalattal bővül.

A párizsi *Les Halles Centrales* a XIX. század második felének fémépítészei szimbóluma, egyúttal a címadó „Párizs gyomra” az egész párizsi lakosság „emésztésére” utaló, a regény cselekményének szálait koncentráló központi antropomorf metafora. A szereplők érzelmi állapotainak a *Les Halles* tetőzetére rávetítettsége az objektív jelentések belső metamorfózisainak füzérét hozza létre.

A *La Bête Humaine*-ben az antropomorfizálódás tovább mélyül, kiterjed a „főhős” Lison gőzmozdony „élettani” funkcióira. A technika, technológia mindmáig fennmaradó humanizálásának kérdését előfutárként vetíti előre Zola a Lison szimbolikussá teljesedő alakjában. A konnotatív jelentésgazdagodás még árnyaltabbá válik a *La Bête Humaine*-ben azáltal, hogy drámai feszültségű konfliktusos helyzet pszichológiai szakaszainak érzelmi állapotai vetítődnek rá denotatív jelentésű terminusokra.

2. A Zola-regények denotatív jelentésű szakszavainak „elő”-, illetve „utó”élete

A szaknyelviség jelenléte az irodalmi fikcióban természetességgel következik a naturalista regény elméletének és gyakorlatának lényegéből, azaz a tudományos módszerek irodalmi műbe történő bekerüléséből (Zola 1880). A szaknyelv fő jellemzői közül azonban csak a terminológiai pontosság valósul meg. A többi szaknyelvi jellegzetesség, mint például egyszerű, néha tömönatok, passzív szerkezetek, az alany gyakori helyettesítése személyes névmással fel sem merülhet az irodalmi stílusba beépült terminusok esetében.

A naturalista elmélet gyakorlatba ültetése, az enciklopedikus ismeretek beemelése az irodalmi fikcióba Zola különböző írói technikáin keresztül valósul meg: szakmai dokumentumba illő hosszú leíró részletek, informátor szereplők által tudtul adott ismeretek, dialógusokban szétterített információk hozzák közel az olvasóhoz az adott szakterületet. Julia Kröger szerint minél hosszabb és specifikusabb egy leíró részlet, annál inkább érzi úgy az olvasó, hogy a szerző hangja felerősödik, mintegy aláásva a szereplők percepcióis tevékenységét. Zola jegyzetanyagából válogatott részleteket és azok regénybeli megfeleltetéseit összehasonlítva jut arra az összegző kijelentésre, hogy a *Dossiers préparatoires*-ban (Zola 1872) elsődlegesen denotatív jelentések a regény leíró részeiben konnotatívvá, tágabb értelemben szimbolikussá válnak (Kröger 2014). Egyszerűbben fogalmazva, az objektív jelentésű szakszavak már attól a pusztá ténytól, hogy irodalmi fikcióban szerepelnek, konnotatív jelentést öltenek.

Maria Scarpa a *Le Ventre de Paris* etnokratikai elemzése során Zola saját kezű jegyzeteit, a témával kapcsolatos olvasmányainak összefoglalóit, személyes konzultációinak, megfigyeléseinek lejegyzéseit tanulmányozva tárja fel azokat a konkrét írói alkotástechnikai módszereket, amelyekkel Zola a jegyzeteit a bennük lévő denotatív jelentésekkel, beépítette regényébe. Megállapítja, hogy a legrelevánsabb írói eljárás az előjegyzetek egyes részleteinek elhagyása vagy épp

ellenkezőleg, új részletek hozzáadása, személynevek összecserélése vagy más nevekkal történő behelyettesítése (Scarpa 2009).

Milyen forrásokból merített Zola szakszókincset? M. Procès diakronikus terminológiakutatásai rámutattak arra, hogy Franciaországban a XIX. század második felére kialakult a koherens építészeti terminológia. Ekkor jelentek meg az első építészeti szakszótárak (Procès 1989). Atsuko Nakai cikkéből tudjuk, hogy Zolát Jourdain-hez, a korabeli neves építészhez baráti szálak is fűzték. Az 'író építész' követte Zola irodalmi tanácsait, Zola, az 'építész író', Jourdain építészeti útmutatásai szerint járt el többek között a *Le Ventre de Paris*, az *Au Bonheur des Dames* (Hölgyek öröme) írásakor. Ugyancsak Jourdain ismertette meg Zolát Vitruve *Dictionnaire de termes architecturaux* című építészeti szótárával (Nakai 2000).

Az egységes vasúti terminológia úgyszintén a XIX. század második felére alakult ki, mint azt Michel Eloy és John Humbley terminológiatörténeti kutatásai bizonyították (Eloy és Humbley 1993). A *La Bête Humaine* vasúti lexikája hűen tükrözi Zola tudományos felkészültségét: tudatosan tanulmányozta korának jelentős vasút-technológiai szakkönyvét, amelyet Pol Lefèvre és Cerbelaud 1889-ben írt *Chemins de fer* címen (Lefèvre és Cerbelaud 1889). A Zola regényben használt vasúti terminusok szakmai lefedettségét bizonyítja, hogy ezek fellelhetők, visszakereshetők az öt fejezetből álló, gazdag képi anyaggal ellátott, háromszáz oldalas szakkönyvben. Zola célja ez esetben is a terminológiai pontosság volt a fiktív történet által lefedett szakterületen. A regényből, illetve a szakkönyvből példa gyanánt kivett lexikai átfedések mutatják az író szóhasználatbeli igényességét: *signaux* (jelzések), *double voie* (sínpár, vágány), *télégraphe* (telegráf, távíró), *machine locomotive* (mozdony), *tender* (szerkocsi), *vapeur* (gőz), *piston* (dugattyú), *cylindre* (henger), *cheminée* (kémény), *foyer* (tűzszekrény), *chaudière* (kazán), *tunnel* (alagút).

A *Le Ventre de Paris* megírása előtt végzett anyaggyűjtés részét alkották a *Les Halles Centrales* (Vásárcsarnok) kofáival különböző napszakokban folytatott beszélgetések is, míg a *La Bête Humaine* Lisonjának működését, részeit, balesetének részleteit a korabeli sajtóból válogatott saját cikkgyűjteményéből, valamint 1889-ben egy mozdonyon végzett, személyes tanulmányútjának tapasztalásaiból merítette Zola.

Zola regényeinek szaknyelvi aspektusára vonatkozóan viszonylag kevés szakirodalmi adat található. Az irodalmi művön belüli szakszókincs kutatási irányát a *Germinal* című regény ihlette meg leginkább. Ebben a Zola regényben előforduló gazdag szakszókincset Marshall elemezte. A bányászati szakszavak sűrűségét, előfordulási gyakoriságát, egyes bányászati szavak színhatásait a regény mint korpusz egészére vonatkozóan és fejezetenként, grafikonos ábrázolásban örökítette meg (Hickey-Marshall 1978). Ugyancsak a *Germinal* valamint az *Assommoire* (Patkányfogó), de kiváltképp a *Germinal* vonatkozásában Peter France már a fordító szemüvegén át emeli ki a szakszókincs okozta nehézséget, ami párosul a szleng, a népnyelv és az emelkedett stílus, a festőiség közvetítésének bonyolultságával (France 2000).

Bármilyen anakronisztikusnak is tűnik, Zola a regényei megírását megelőzően a jelen kor szakfordítóival szemben támasztott kritériumokhoz hasonlítha-

tó szellemi tevékenységet folytatott: dokumentált, konzultált, tudatosan terminológiai ismereteket szerzett.

3. Elméleti háttér: szakfordítás és/vagy műfordítás?

Heltai Pál táblázatba foglalta Solomon Marcus kritériumait a tudományos és a poetikai kommunikáció releváns különbségeiről, ugyanakkor felveti a „kevert kommunikáció” fogalmát, amely azt jelenti, hogy nincsen egymástól mereven elkülönülő kommunikáció (Heltai 2002). Ezt a gondolatot Zola regényeire, mint forrásnyelvi korpuszra alkalmazva megerősítést nyerünk a szimultán kettős nyelvi regiszter meglétének igazolására. A zolai objektív terminusok egyszerre teljesítik mindkét kritériumot, ugyanis konnotatív átlényegülésük nem fosztja meg őket világos monoszemiájuktól, racionális, definiált jelentésüktől, denotációjuktól akkor sem, ha egy adott szereplő érzelmeinek építészeti vagy gépészeti objektumra vagy annak részletére történő kivetítődése során érzelmi színezetet kapnak és a szakszövegi objektivitástól eltérően emocionális, kontextuális, konnotatív jelentéssel töltődnek fel.

Zola fordítójának a műfordításba épült szakfordítás kettős követelményének kellett eleget tennie, hiszen a magyar regényszöveg a kettős regiszterű forrásnyelvi szöveget közvetíti. Egyszerre teljesíti az informatív, referenciális funkciót, illetve valósítja meg a prozódiai jellemzők fontosságát, törekszik a fogalmi azonosságra (a szakterminusok esetében) és a nyelvi kreativitásra a fordítói szabadságot megengedő stíluseszközök közvetítésekor. A szakfordítótól elvárt szakismeretekre éppúgy szüksége van, mint a műfordítóval szemben támasztott kultúrtörténetiekre.

Anton Popovič műfordítási modelljébe tágabb értelmezésben teljességgel beleilleszthető a Zola regények fordítási folyamata. Eszerint a műfordító, mint másodlagos szerző az eredeti szövegben ábrázolt valóságot a fordításban ábrázolt valóságként közvetíti az eredeti szöveg olvasója, befogadója helyén a fordítás olvasója (befogadója) felé (Popovič 1980).

Az ábrázolt valóság Antal László fordításában a maga teljességében elevenedik meg a magyar olvasótábor előtt Klaudy Kinga ekvivalencia elméletének gyakorlati megvalósításaként, vagyis az eredeti Zola szövegekkel kommunikatív ekvivalens fordítás született: referenciális, kontextuális és funkcionális azonosság jött létre a francia regény és fordítása között (Klaudy 1988). Ezért tartom különösen érdekesnek a számszerűsége tekintetében elenyésző, de szakmai mélységénél fogva fontos terminus eltűnését, jelentésének elhalványodását, felcserélődését a magyar szövegben. A szakfordítás/műfordítás, helyesebben a műfordításba beépült szakfordítás bonyolult és speciális helyzetének illusztrálásaként.

A tudományos és irodalmi regiszter jellemzőit egymással szembeállító Al-Hassnawi megállapítja, hogy ezen eltéréseket a fordítóknak át kell venniük, a tudományos regiszter a fordításban is tudományos, az irodalmi pedig a fordításban is irodalmi marad. Helytállóan szögezi le, hogy a tudományos szövegekben a tárgyalt tartalom, a logikus strukturáltság, az argumentatív szövegfejlődés

elsőséget élvez a nyelvi eszközökkel, a konnotatív, szimbolikus jelentésekkel, a stílussal szemben, hiszen a tudományos művek olvasójának célja az információszerzés és nem érzelmek vagy esztétikai örömök keresése, mint azt az irodalmi szövegek olvasója teszi (Al-Hassnawi 2007).

Fentebb már említettük, hogy a zolai forrásnyelvi szövegek rácafolnak a tudományos és az irodalmi regiszter merev ütköztetésére. Mindkettő a cselekmény állandó mozgásában, dinamikusan ötvöződik. Ebből következik, hogy Zola fordítói, nyelvi kombinációtól függetlenül, így a magyar Antal László is, kettős kihívásnak tesznek eleget, azaz a szakfordítással és a műfordítással szemben támasztott kritériumoknak egyszerre kell megfelelniük.

A szakfordítás és műfordítás találkozását Freedgood a *Germinal* angol újrafordításáról írt cikkében vezeti le, kiemelve, hogy Pearson Zola *Germinal*-jának 2004-es kritikai kiadásához Zola-korabeli, angol nyelvű bányászati kézikönyveket használt fel a francia–angol bányászati glosszárium elkészítéséhez (Freedgood 2014). A tudományos kontextus mint vertikális tengely általánosságban és a Zola-szövegekből kivethető, vertikális szószedetekbe állítható szakszó jegyzékek jelensége és fontossága ölt testet Roger Pearsonnál.

Az irodalmi és nem irodalmi fordítás specifikus jellemzőit elkülönítő elméleti megfogalmazások nem zárják ki a két fordítási műfaj találkozását. A Zola-regények irodalmi regiszterbe épült terminusainak fordítása többek között mintha Peter Newmark elméleti síkon tett megállapításait valósítaná meg a gyakorlatban: „Non-literary and literary translation are two different professions, though one person may sometimes practice them both.” (Az irodalmi és nem irodalmi fordítás két különböző mesterség, bár néha egy személy is gyakorolhatja mindkettőt)¹ (Newmark 2004: 11).

Megjegyezzük, hogy a konnotáció gépi fordíthatóságának problematikáját Marine Carpuat angol–francia újságcikk címek fordításának összehasonlító elemzésében vetette össze (Carpuat 2015). Az elemzés rámutatott arra, hogy gépi fordítással fordított szövegek nem őrzik meg az angol konnotációs lexikonban beazonosítható konnotatív nyelvezetet.

Zola egészen máig hatóan megihlette a fordítókat. Rothwell egy 2016-ban rendezett konferencián beszélt újrafordítási módszeréről Zola: *La joie de vivre* (Életöröm) című fordításával kapcsolatban. Az 1888-ból származó, Vizehely-féle fordítás szövegét az LF Aligner szoftverrel mondatszintre tagolta, translation memory létrehozása céljából. Ezt követően memoQ-kal ellenőrizte, újrafordította a XIX. sz.-i fordítást, egybevetve Zola szövegével (Rothwell 2016).

A néhány bemutatott nyelvi példán látni fogjuk, hogy nem a denotatív jelentésű terminusok konnotációjának fordíthatósága jelent problémát, hanem elenyésző számú terminus objektív jelentésének elhalványodása a konnotatív közegben eredményezhet információvesztést.

Amikor Zola regényeiben az emocionális állapotok és a horizontális valóságot hordozó, fizikai megjelenésükben a szövegtestben horizontálisan szétterülő szakszavak találkoznak, véleményem szerint nem túlzás azt állítani, hogy

---

¹ Fordította a cikk szerzője.

ezek a szöveghelyek a zolai tudományos regiszter és szépirodalmi regiszter kiemelt, szimbolikus metszéspontjaivá válnak. Ilyen hangsúlyos pillanatok például a *Le Ventre de Paris*-ban a főszereplő Florent, a vele ellentétes véleményt valló Claude Lantier festő, valamint a társadalom peremére sodródott suhanok, Marjolin és Cadine érzelmeinek projekciója a *Les Halles Centrales* tetőzetére, avagy a *La Bête Humaine*-ben Jacques Lantier mozdonyvezető rajongása mozdonya, a Lison iránt, vagy az öreg férj, Grandmorin féltékenységi jelenet-sorozatában a Saint-Lazare pályaudvari mozdonyokra, pályaudvari operációkra kivetített érzelmek.

4. Denotatív jelentésű terminusok konnotatív átszíneződése a forrásnyelvi szövegben és fordításuk

Heltai Pál megállapítása, mely szerint a tudományos terminusok sem mentesek az érzelmi jelentésektől és konnotációktól megerősítést ad a szaknyelvi terminusok konnotatív vonatkozásainak feltárásához (Heltai 2004: 5). Green és Resnik értelmezésében a konnotáció a szavakat körülvevő érzelmi, képzeletbeli asszociáció, a szóba implicite beépült vagy sugallt jelentés. Reális valóságot tükröző szövegekben előfordul, hogy a látszólag objektív megállapítások gyakran az író árnyalt érzelmeire utalnak (Green és Resnik 2009). A különböző érzelmekkel teli kifejezések konnotációs lexikonba rendezhetők (Song Feng et al. 2013). Esetünkben a konnotációs lexikon messzemenő kibővítésével állunk szemben. Nem érzelmeket kiváltó szavak, kifejezések alkotják vizsgáldásunk tárgyát, hanem konnotatív jelentéssel gazdagodó denotatív jelentésű szakszavak fordítása irodalmi regiszterben.

A denotatív jelentések konnotatív feltöltődésének egyedien érdekes intertextualitási esetét érhetjük tetten Bertrand Lemoine *Architecture métallique sous le second Empire* című építőmérnöki szakcikkében. A XIX. századi, a Második Császárságbeli fémépítészet autentikus leírásaként hozza fel példaként Zola egyik leíró részletét a *Le Ventre de Paris*-ból (Lemoine 1980). A terminológiai pontosságot Zola tudományos megalapozottsággal, enciklopedikus ismereteinek felhasználásával készített dokumentációjából merítette és emelte át irodalmi fikcióba. Majd később ebből a kettős regiszterből kerül vissza szakcikkbe, idézet formájában és méltató elismerés kíséretében az alább idézett részlet, amelyben a terminusokat valósággal beindázzák a növényzeti metaforák.

Egyúttal azt is láthatjuk, hogy a fordítás hűen közvetíti a gazdag stílárius kontextusba helyezett terminusokat. Egyetlen és nem feltűnő terminológiai pontatlanság került a magyar szövegbe, lévén a *toitures* 'tetőzet' és nem pedig tetőszerkezet! Egyébként teljes denotatív megfeleltetés valósul meg: *piliers* 'oszlopok', *galeries découpées* 'csipkés karzatok' *persiennes* 'zsalugáterek'.

- (1) L'ombre, sommeillant dans les creux des *toitures*, multipliait la forêt des *piliers*, élargissait à l'infini les *nervures* délicates, les *galeries découpées*, les *persiennes* transparentes ; et c'était, au-dessus de la ville, jusqu'au fond des ténèbres, toute une végétation, toute une

floraison, monstrueux épanouissement de *métal*, dont les tiges qui montaient en fusée, les branches qui se tordaient et se nouaient, couvraient un monde avec les légèretés de feuillage d'une futaie séculaire. (LVP: 25)

- (1a) A *tetőszerkezet* mélyén szunnyadó homály megtízszerezte az *oszlopok* erdejét, végtelenné szélesítette a finom *bordázatot*, a *csipkés karzatokat*, az átlátszó *zsalugátereket*; mindez olyan volt ott fenn a város fölött, a sűrű homályban, mint valami burjánzó, virágzó, hatalmasan kibontakozó *fémrengeteg*, ahol a száruk röppentyűként szökkennek a magasba, az ágak tekergőzve fonódnak egybe, és mindent beborít egy százados szálerdő lenge lombozata. (Antal 1980/84: 12)

A tanulmányban a francia nyelvű idézeteket a Zola regények elektronikus változatában leljük meg, a magyar fordításokat a *Párizs gyomra* esetében szintén az elektronikus könyvtárban, az *Állat az emberben* című regény esetében a nyomtatásban megjelent kötetben. A **Források** feltüntetik a bibliográfiai adatokat, ezért a konkrét példák után rövidítéseket alkalmazunk valamint a lapszámot, a fordító neve után a megjelenés dátuma és a lapszám található. A példákat regényenként tüntetem fel: LVP = *Le Ventre de Paris*, LBH = *La Bête humaine*. Antal László neve után pedig mind az internetes forrás (*Párizs gyomra*) mind pedig a megjelent kötet (*Állat az emberben*) esetében a fordítás megjelenésének dátumát valamint a lapszámot találjuk.

4.1. Terminusok kategóriái: a denotatívól a metaforizálódásig

Az alábbiakban tendenciákat szeretnék érzékeltetni, kategóriákba sorolva az objektív jelentésű terminusok konnotatív átszíneződésének eseteit. Mint Julia Kröger leszögezi, az irodalmi fikcióba kerülésükkel a denotatív jelentésű szavak konnotatívvá válnak, kettős esztétika alakul ki. Szerinte a konnotációt a regénybeli hosszas felsorolások, a szereplők dialógusai, az informáló szereplők szavai, szereplői csoportokon belül megoszló információk hozzák létre (Kröger 2014). A nyelvi példákban a stílusesszéközök által, az emocionális, pszichológiai kontextusban, és külön kategóriaként az antropomorfizálás révén kialakult konnotatív árnyalatokat mutatom be a forrásnyelvi példa mögött zárójelben feltüntetve Antal László fordítását. Mindkét regényben előfordul mindegyik kategória. Az emóciók hatására ugyanazon, változatlan építészeti objektum metamorfózisai jellemzően a *Le Ventre de Paris*-ban jelennek meg, ugyanazon műszaki objektum működési mechanizmusainak szimbolikussá emelkedő antropomorfizálása hangsúlyosan a *La Bête Humaine*-ben.

4.1.1 *Le Ventre de Paris*

- (1) Építészeti, urbanisztikai terminusok objektív, denotatív jelentésben például a régi Párizs anonim házainak leírásakor, néha megszemélyesítő jelző kíséretében: *maisons grises*, *basses*, *ventruées* (szürke, alacsony, pocakos házak), *façades endormies* (szunnyadó homlokzatok), *persiennes fermées* (zárt zsaluk).

- Anyagok: építő- és burkolatanyagok: *fonte, fer, métal, verre, marbre blanc, bois* (öntöttvas, vas, fém, üveg, fehér márvány, fa).
- Belsőépítészeti leírások: konyha, szalontenteriór, polgári luxus szerinti, bútorzat, dekoráció, színek: *armoire à glace* (tükrös szekrény), *toilette-commode* (fiókos mosdó), *guéridon* (fésülködőasztal), *cheminée* (kandalló), *moquette* (mokettszőnyeg), *doré* (aranyozott), *rose fluide* (halványrózsaszín).

(2) Építészeti terminusok stílusképekben: hasonlatok, megszemélyesítések:

- „*Paris, pareil à un pan de ciel étoilé*”, ami szó szerint azt jelenti, hogy Párizs olyan, mint a csillagos ég falának egy szakasza. A fordításban előfordul, hogy Zola érzékenysége az építészeti terminus iránt elvész. Jelen esetben az „égbolt csücske” lesz a francia építészeti terminusból.
- A fém uralja, mint építési anyag, a Les Halles-t. Hasonlatokban is felbukkan. Például: *Les grands brochets d'un gris de fer* (nagy, vas szürkésű csukák).
- Zola metallurgizálja a halakat, szerkezeti anyagot „csinál” belőlük: *Les poissons, gelés, la queue tordue, ternes et rudes comme des métaux dépolis, sonnaient avec un bruit cassant de fonte pâle.* (A megfagyott halak olyan fénytelenek és merevek voltak, mint a fakó fémtárgyak, keményen kop-pantak, akár a törékeny, szintelen öntöttvasdarabok), *des carpes avec leurs roussissures métalliques* (fémesen izzó pontyok).
- A napfény forróságának intenzitását a vaskohászatból merített képek fejezik ki, aminek eredményeképpen nyerik a korabeli kedvelt építőanyagot, az öntöttvasat. „...*de grands stores de toile grise pendaient sous le ciel brûlant, une pluie de feu tombait sur les Halles, les chauffait comme un four de tôle...*” (nagy, szürke vászonredőnyők lankadtan csüngtek az izzó égbolt alatt, tűzőzön zuhogott a Vásárcsarnokra, hevítette, mint valami vaskemencét.)

(3) Építészeti, urbanisztikai terminusok metaforizálódott jelentésben:

- Kirakott áruk formai megjelenítésében építészeti terminusok bukkannak fel: *alignement, pyramide, base, pointe, mur* (sorba állítás, piramis, alap, csúcs, fal),
- A lált gyermekként cseperedő kamasz szerelmespár, Marjolin és Cadine, elképzelt otthon, kastélyt, hálószobát épít, a vajat, tojást, sajtot nagyban árusító pavilonban: *des murs énormes de paniers vides* (hatalmas falak üres kosarából), *ils avaient une maison* (saját házuk volt)
- Máskor pedig a Les Halles Centrales föld alatti pincerendszerében: *comme au fond d'un château à eux* (mintha saját palotájukban volnának), *dans l'alcôve d'ombre couchés en travers sur les rails* (homályos hálófülkéjükben, keresztben fekvé a síneken)

4.1.2. *La Bête Humaine*

- (1) Vasúti terminusok denotatív, objektív jelentésben, például pályaudvar részeinek, műveletek, mozdonyok leírásakor, néha megszemélyesítő jelző kíséretében:
- *marquise* (üvegtetejű pályaudvari csarnok), *halles couvertes* (fedett csarnokok), *grandes lignes* (távolsági vonalak), *bouillottes* (fűtőházak), *doubles voies* (sínpárok), *poste d'aiguilleur* (váltóház), *machine de manoeuvre* (tolatómozdony), *machine-tender* (szerkocsi), *débranchement* (szétrendezés), *remisage* (kocsiszín), *roues assourdies* (tompán dobogó kerekek), *le sifflet discret* (tapintatosan füttyengetve)
- (2) A *La Bête Humaine*-ben a vasúti terminusok stíluseszközökön keresztül, megszemélyesítésekben, hasonlatokban egy drámába torkolló, feszültséggel teli féltékenységi konfliktushelyzet kibontakozásának szakaszait kísérik. A szereplő hangulata, vasúti objektumokra, nevezetesen tolatómozdonyokra vetődik rá (Élthes 2017).

A fiatal feleségére türelmetlenül várakozó öreg férj ötödik emeleti padlásszoba ablakából a Saint-Lazar e pályaudvar tolatómozdonyaiban türelmetlen személyt lát: « *en personne impatiente* » (türelmetlen személyként). Ugyanabból az ablakból, a féltékenységi jelenet előtt ugyanazt a helyszínt Roubaud és Séverine együtt szemléli. Egy másik tolatómozdonyban mintha önmagát látná az idős férj: „*Au milieu des rails* (vágánymező közepén), *une lourde machine de train omnibus* (súlyos, személyvonati mozdony), *comme lasse et essoufflée* (mintha kifáradt és lélegzetéből kifogyott volna)”. Majd a szoba rendbetétele előtt, Séverine egyedül könyököl az ablakban. Ebben a fázisban a jövő-menő tolatómozdonyok serény háziasszonyokra emlékeztetnek, amit hasonlat fejez ki: „*Les machines de manoeuvre allaient et venaient sans repos, on les entendait à peine s’activer, les roues assourdies, le sifflet discret comme des ménagères vives et prudentes.*” (Fáradhatatlanul jöttek-mentek, alig hallhatóan tevékenykedtek, mint a serény és óvatos háziasszonyok, tompán dobogó kerekkel, tapintatosan füttyengetve.)

A megcsalásában bizonyosságot nyert férj dühöngve egyedül hagyja feleségét a szobában. Az ablak üres, saját maga is díszletté válik, a Saint-Lazare pályaudvarról készült verbális fényképsor a háttérben levetített filmként hat, amely a besötétedést és a pályaudvar „holt szakaszát” hozza közel, baljóslatú előhangként a később bekövetkező tragikus fordulathoz, egyúttal Séverine félelmének plasztikus párhuzamaként: *ténèbres d’un ciel d’encre* („éjfékete ég homályában”), *humidité glaciale*, („fagyos nedvesség”), *feu sanglant* („egy-egy vérvörös fény”), *les tronçons des trains dormant sur les voies de garage* („kocsiszíni vágányokon szunnyadó vonatcsónkok”), *du fond de ce lac d’ombre* („árnyéktó mélyéről”). A féltékenységekben őrvongó férjtől elszenvedett fizikai bántalmazás a mozdonyfüttyre kivetített hasonlatban visszhangként verődik vissza: *des coups de sifflet pareils à des cris aigus de femmes qu’on violente* („megezőszakolt nők éles sikolyára emlékeztető füttyjelek”).

(3) A mozdony(=gép) metaforikus jelentésben:

A *Le Ventre de Paris*-hoz képest kevesebb példát találunk a vasúti terminológia metaforizálódott használatára. Jacques Lantier saját agyműködését analizálja. A gépi metafora, a mozdony fűtésére utalás fejezi ki plasztikusan az agyműködést, a szűrő fejfájást:

- (2) Il entendait en lui le labeur décuplé du *cerveau*, un grondement de toute la machine. (...) Une chaleur insupportable montait le long de son échine, comme si le matelas, sous ses reins, se fût changé en brasier. Des picotements, des pointes de feu lui trouaient la nuque (LBH: 464).
- (2a) Hallotta magában az *agy* megtízszerezett munkáját, az *egész szerkezet zakatolását*. (...) Tűrhetetlen hőség húzódott végig a gerincén, mintha dereka alatt parázssá vált volna a matrac. Nyilallások, tüzes csipések döfködték a nyakszirtjét (Antal 1963: 211).

5. Érzelmekkel és stílusesszöközökkel átszőtt terminusok: szövegfelbontási modell a *Le Ventre de Paris*-ban

A terminusok nem változnak a regényekben sem, azonos szóhasználatok azonban eltérő hangulatot közvetíthetnek, illetve eltérő érzelmi állapotok vetítődnek ki rájuk a jellemektől, a lelki folyamatoktól függően. A lélektani kivetülés révén visszahatólag metaforizálódhatnak is, ami az építészeti terminusokat konnotatív jelentéssel bővíti. Másképpen: a nyelvi jel változatlan marad, ugyanakkor jelentése, tartalma a szereplői látószög és érzelmi viszonyulás által kiegészül, változik. Számomra a *Les Halles* tetőzete, a pavilonok tetői jelenítik meg a legösszetettebben az építészeti, urbanisztikai terminusok érzelmi konnotációit.

A terjedelmi korlátok miatt a cselekményből kiszakítottan, a tágabb kontextust mellőzve első lépésként felsorolom a főbb érzelmi, látószögbeli változásokat, amelyek ugyanazon *Les Halles* pavilontetőzetet érintik, második lépésként egy táblázatot mutatok be modellként, amelyben adott szövegrészekben szimultán jelen lévő kategóriák szerepelnek. Hét érzelmi, látószögbeli állapotot különítettem el.

5.1. A főbb érzelmi, látószögbeli változások

(1) Az ártatlanul meghurcolt, a Cayenne-i fegyenctelepről megszökött, gyakorlatosan majd egy zöldségeskófa lovaskocsiján Párizsba érkező Florent számára nyolc év elmúltával felismerhetetlenné vált modern Párizs szimbóluma, a monstrumként ható építészeti komplexum, a Les Halles Centrales. Az utcán közeledve a Les Halles-hoz, kívülről, felfelé nézve, hajnali derengésben, futó impresszióként érzékeli a tetőzetet. Legszívesebben elmenekülne.

(2) Az impresszionista Claude Monet-re utaló keresztnevű Claude, a festőművész, felfedező sétára hívja a tömegetől és óriási méretektől viszolygó Florent-t a Les Halles belterületén. Kényszeredetten sétál Florent, a város a vá-

rosban élmény során a fedett piac tetőzetére belülről felfelé irányított látószögből szemléli a derengő hajnali fény és árnyék játékában a tetőzet belső kiképzését.

(3) A tömegben egyedül maradva, a felkelő nap erősödő fényében felfelé tekint, a már fényárban úszó és színeiben játszó tetőszerkezetet belülről szemléli. A ragyogás és élelmiszerbőség pompázatában Florent a kínzó éhségérettől tűrhetetlenül szenvedő Florent könnycseppjei a deskriptív részlet végén az ere-szig legördülő fénycsepp metaforájának párhuzamaként kontrasztot alkotnak a felhalmozott élelmiszerek bőségével.

(4) Florent egyedülletben ötödik emeleti padlásszobája ablakából lefelé néz a pavilonok tetőzetére, késődélutáni órán, zárás után. A szűk tér bezártságában képzelete szárnyán a lépcsőzetes tetőrendszer a szabadság szimbólumává nő a számára. Szabadságba vágyódása a tetőket öböllé, tengerparttá változtatja, a tenger palaszürkén hullámzó komor színvilágú metaforájaként vetíti eléje a végtelent.

(5) Florent nem pontosan lokalizált a térben, a halcsarnok inspektoraként elfoglalt kis irodahelyiségéből sétára indul az esti sűrűkületben, a pincékből felfelé jövet gyönyörködik a lemenő nap fényében változó tetőzetet megtartó öntöttvas-szerkezet mintázatának esztétikai szépségét látva, azonban a szépségbe éles kontrasztként belehasít az undor érzése a rothadó áruk bűzétől és visszarántja a főhőst a valóságba.

(6) Ugyanaz a tetőzet, amely korábban még a tenger szabadságát jelentette Florent-nak, bezártságának szimbólumává nő, amely hideg decemberi estén bezárt ablak mögül elzárja előle a látóhatárt. Az eléje tornyosuló pavilontetőktől nem látja Párizst. A bebörtönözöttség, a balsejtelem érzete a küszöbön álló letartóztatás előhangjaként is felfogható, mintegy előrevetített szimbólum. „*elzárva a látóhatárt,*” „*mint Norvégia öblei,*” „*magányos hómezők,*” „*szűzi fehér hó,*” „*végtelen tetők*”.

(7) A pavilonok tetőzete csak öröm és vidámság forrása a társadalom szélére taszított két lelencgyerek, Marjolin és Cadine szemszögéből, akik gyakorta a pincerendszer lakói. A mélyből szaladnak fel a tetőzetre, társadalmi kontrasztként törnek a magasba, lábuk alá gyűrve a monstrum építmény lépcsőzetes tetőzetét, ahol eléjük tárul Párizs.

5.2. Szövegfelbontási modell táblázatban

Az alábbi szövegrészleten keresztül kiemelésekkel szeretném illusztrálni a szimultán kettős nyelvi regisztert, félkövér betűvel a terminusokat, kurziválva a stíluselemeket a forrásnyelvi szövegben és a fordításban egyaránt.

Ezt követően táblázatban szerepeltetem a szövegben dinamikusán jelenlévő regisztereket és térbeli nézőpontokat, amelyek együttesen alkotják a zolai szimultán kettős nyelvi regiszter fő pilléreit, rövid részösszegzésként rámutatva a kvantitatív szempontból elhanyagolható, tartalmilag viszont fontos terminus információs elhalványodására a fordításban, azaz fordításbeli tartalmi veszteségére.

- (3) Et, au ras du **trottoir**, il n’y avait encore de bien éveillé que les **lanternes dansant au bout de bras invisibles**, enjambant d’un saut le sommeil qui traînait là, gens et légumes en tas, attendant le jour. Mais ce qui le surprenait, c’était, **aux deux bords de la rue**, de *gigantesques* **pavillons**, dont **les toits superposés** lui semblaient *grandir, s’étendre, se perdre*, au fond d’un poudroisement de lueurs. Il rêvait, l’esprit affaibli, à une suite de palais, énormes et réguliers, d’une légèreté de **crystal**, allumant sur leurs **façades** les mille *raies de flamme* de **persiennes** continues et sans fin. Entre les **arêtes** fines des **piliers**, ces *minces barres jaunes* mettaient des **échelles** de lumière, qui montaient jusqu’à la ligne sombre des **premiers toits**, qui gravissaient *l’entassement* des **toits supérieurs**, posant dans leur **carrure** les grandes **carcasses à jour** de **salles immenses**, où traînaient, sous le jaunissement du gaz, un pêle-mêle de formes grises, effacées et dormantes. Il tourna la tête, fâché d’ignorer où il était, inquiet par cette *vision colossale et fragile* ; et, comme il levait les yeux, il aperçut le cadran lumineux de Saint-Eustache, avec la masse grise de **l’église**. Cela l’étonna profondément. Il était à la **pointe Saint-Eustache**”. (LVP: 18.19.)
- (3a) A **járda** mellett csupán a láthatatlan karok végén hintázó **lámpások** voltak ébren, átugráltak a terpeszkedő álmoságon, emberek, zöldségalmokon, várva a napkeltét. De Florent-t legjobban azok a *hatalmas* **pavilonok** lepték meg **az utca két szélén**, melyeknek **egymás fölé épült tetői** mintha *megnőttek, kiterébélyesedtek*, majd *elenyésztek volna* a szétszóródó **fények** között. Kába fejjel, valami révületben óriási, szabályos, lenge **kristálypaloták** sorát látta, melyek egymásba olvadó, végeérhetetlen **zsalugáterek** ezernyi *fénycsíkját* gyújtották meg **homlokzatukon**. Ezek a *keskeny sárga csíkok* a **pillérek** finom **élei** közé fénylő **létrafokokat** ékeltek, melyek fölvezettek az **alsó tetők** sötét vonaláig, fölkúsztak a **fölső tetők** *tömkelegébe, roppant helyiségek* *szabadon függő, hatalmas bordázatát láttatva*,² ahol a sárga **gázfényben** szürke, elmosódott, alvó **formák** zagyva összevisszasága terpeszkedett. A férfi elfordította a fejét, bosszankodott, hogy nem tudja, hol van, nyugtalanította ez az *óriási és tűnékeny látomás*; amint fölpillantott, meglátta a Saint-Eustache **toronyórájának** világító **számlapját** s a **templom** szürke **tömegét**. Ez nagyon meglepte. A Saint-Eustache szögleten volt. (Antal 1963: 5)

A fenti szövegrészletből és a műfordításból kiemeltem mind a denotatív jelentésben, mind pedig a metaforikus szóhasználatban előforduló terminusokat. Az alábbi ’szövegfelbontási’ táblázat a terminusokat érzelmi, térbeli kontextusban jeleníti meg. Modellezi Zola szövegének fényképszerűségét.

² Egyszeri áthúzás: Félreértelmezett terminus

1. táblázat

*A főszereplő meghökkenése a számára ismeretlen Les Halles-pavilonok láttán
(202 szó: 22 terminus)*

TÉRBELI HELYZET	FÉNYHATÁSOK	ÉRZELMI ÁLLAPOT	TERMINUSOK	STÍLUS-ESZKÖZÖK
utcáról, közeledve	hajnali sötétség, mesterséges fény, utcai lámpások fénye, gázlámpák	meglepetség és bosszankodás az ismeretlen épület-komplexumtól	építészeti, urbanisztikai	hiperbolikus kifejezések, meg-személyesítések, kontraszthatások
az raz du trottoir (a járda mellett)	lanternes dansant au bout de bras invisibles (láthatatlan karok végén hintázó lámpások)	mais ce qui le surprenait (de ami meglepte...)	pavillons (pavilonok)	gigantesques (hatalmas), énormes (óriási)
aux deux bords de la rue (az utca két szélén)	sous le jaunissement du gaz (sárga gázfényben)		toits superposés (egymás fölé épült tetők)	vision colossale et fragile (óriási és tűnékeny látomás)
			palais d'une légèreté de cristal (lenge kristálypaloták)	entassement (tömkeleg)
			façade (homlokzat)	
			persiennes (zsaluk)	
			les arêtes fines des piliers (az oszlopok finom élei)	
			premiers toits (alsó tetők)	
			toits superposés (felső tetők)	
			dans leur carrure (-)	
			carcasses à jour (-)	
			pointe (szöglet)	

A 202 szót tartalmazó szövegszakaszban tisztán 17 alapterminus található, melyek közül a *carrure* (jelentése: testalkat, vállszélesség, de itt: a tető teljes

szélessége) elsikkadt a fordításban. A *carcasse à jour* (csipkés/ tört/ azsúros váz) terminust pedig más jelentésben közvetítette a fordító, ez pedig a *bordázat* a magyarban, megfelelője *neruvre* a franciában. Jelentést, kulturális háttérismertetet feltételezve az olvasó részéről, a templom (église) szót elhagyja a fordító a *Saint-Eustache* neve mellől, a magyarban meghonosodott szóhasználatból élve.

A stílusesszók közegében megjelenő terminusok egyébként szakszövegi hűséggel kerültek át a magyar szövegbe, a fenti két helyen „lazult” a fordítói éberség, ami szakszöveg fordítása során tartalmi félreértést okozna az építész szakmán belül.

A 2016/17. év II. félévében építészeti szaknyelvet tanuló hallgatóim fordítási javaslata tűnik a legmegfelelőbbnek: *roppant helyiségek szabadon függő, hatalmas bordázatát láttatva*, → rávetítve a csipkés vázat a felső tetők teljes szélességére.

6. Egy kiemelt példa a *Les Halles* tetőzetének metamorfózisaiából

A *Les Halles* tetőzetének érzelmi állapottól függő metamorfózisait bemutató további szövegfelbontási táblázatok közlésétől el kell tekintenünk a terjedelmi korlátok miatt.

A második érzelmi állapot (a kényszerű séta a *Les Halles* területén), és a harmadik érzelmi állapot (a menekülni vágyó kétségbeesés) leíró részleteiben közös terminus a *charpente de fonte* kifejezés. Tartalmi szempontból rendkívül lényeges kultúrtörténeti veszteség a fordításban a *fonte* = öntöttvas terminus *vas*-sal való felváltása, ez utóbbi a franciában: *fer*. A műfordításban az ’öntöttvas’ helyett ’vas’ használata mellett olyan pontatlanság is előfordul, amely szigorúan kerülendő a szakfordításokban, nevezetesen a terminológiai következetlenség. A *charpente de fonte* egyszer *vasszerkezet*ként, utána pedig *vasgerendázat*ként jelenik meg a magyar szövegben. A korabeli fémépítészeti elemző és fentebb idézett Lemoine cikkében megkülönböztetett két anyag, az ’öntöttvas’ és ’vas’ funkcióját Zola a mérnöki pontosságú kutatásaiból ismerte, tudatosan használta. A *fonte* = ’öntöttvas’ a technológiára is utal, és a XIX. század második felének fémépítészetre jellemző, így kultúrtörténeti háttérrel is érint. A ’vas’ csak az anyagra vonatkozik.

A műfordításban eltűnik Zola személyes, valósággal kultikus csodálata az öntöttvas-szerkezetek iránt, ugyanis az öntöttvas szakkifejezés kifejezetten a XIX. századi építmény csodákra jellemző, amelyeknek nagy tisztelője volt Zola. (pl. Cristal Palace, Eiffel Torony, a Les Halles Centrales – vagy itthon a Nyugati-pályaudvar). Az öntöttvas építmények átvették a faszervezetű épületektől a helyet. Az öntöttvas a XIX. század végéig uralkodó öntészeti technológiai korszakot jelöl, szegecseléssel összeerősített gazdag formavilágú elemeket, (amelyeknek pl. növényzeti metaforákban gazdag leírását adja Zola!), és csak a XIX. század végén veszi át a rideg öntöttvastól a helyet a jóval rugalmasabb acél vagy később a vasbeton.

A szegecselt öntöttvas egy korszakra vonatkozó ipartörténeti, kulturális példáját kiemelve láthatjuk a Zola-regény nyelvi regisztereinek fordítás szempontú

komplexitását: két fordításnem, a műfordítás és a szakfordítás igényei csapnak össze ebben az egyetlen terminusban. A műfordítónak mégsem vetjük szemére azt a tartalmi veszteséget, amelyet a szakfordítótól számon kérnénk.

A magyar szöveg megalkotója a tetőzet metamorfózisaiban elenyésző számban más terminusok vonatkozásában is elengedi a szigorú szakszövegi pontosságot, ami a terminus jelentésének halványodását vagy eltűnését eredményezi egyes szöveghelyeken. Így lesz a *zinc*-ből bádóg, holott jelentése cinezett vagy fehér bádóg, a *vitre* ablak, ablaktábla, holott inkább üveglablak, még inkább az ablak üvege!, vagy a *carrefour* utcasarok, holott útkereszteződést jelent.

7. Antropomorfizálással/animalizálással átszőtt terminusok a *La Bête Humaine*-ben

Zola írástechnikájának alappillére a *La Bête Humaine*-ben az antropomorf metaforák beépítése a szövegbe, melyeken keresztül az emberi psziché mélyrétegeit hozza felszínre. A műszaki objektumok, főképpen a középpontba állított Lison mozdony humanizálása filozófiai gyökerekre nyúlik vissza, amint erre Michelle Perrot kutatásai rámutattak: a XIX. század gondolkodásmódjában a gép, a mozdony női tulajdonságokkal való felruházása meghatározó létél-mény, melynek gyökerei arra a filozófiai, lélektani folyamatra vezethetők vissza, amelyben a férfiak Istenhez hasonlóan megalkotják a gépeket. A gépek feletti uralom a férfiak számára a nők feletti uralom egyik változata lesz (Perrot 1983).

Shoshana Rose Marzel úgy vélekedik, hogy az „antropomorfikus metaforák a modernitással szembeni félelmeket materializálják” (Marzel 2016: 2). A *Rougon-Macquart* regényciklus urbanisztikai antropomorfizmusát idéző példáinak sorában tesz említést Marzel a női tulajdonságokkal felruházott Lison mozdonyról, Jacques Lantier kvázi szerelmi kapcsolatáról a mozdonyával, a Lison feminizációjának hatásáról Jacques karakterére (Marzel 2016: 5). A Lison antropomorfizálása, sőt, néha animalizálása az élettelen gépet élő organizmussá, a szerelem tárgyává változtatja, átvezetve a Lison-t életen, betegségeken, halálközeli állapoton, halálon.

- (4) La Lison paraissait galoper à sa guise, prise de folie. (LBH: 86)
 (4a) A Lison, mintha megvadult volna, kedvére vágta. (Antal 1963: 171)

Az alábbi példák azt mutatják meg, hogy a kontextusból kiszakított antropomorfizáló mondatokban a francia személyes névmás tárgy illetve alanyesete elrejti az érzelmek referenciáját, a Lisont. Csak a kontextus által válik beazonosíthatóvá a „szerelem tárgya”, a humanizált műszaki objektum.

- (5) ...il l'aimait d'amour. (LBH:67)
 (5a) (...) valóságos szerelemmel csüggött rajta. (Antal 1963:134)

- (6) Elle était douce, obéissante (...) (LBH: 67)
 (6a) Szelíd volt, kezes (...) (Antal 1963: 134)
- (7) Il y avait l'âme. (LBH: 67)
 (7a) A lélek tette ezt. (Antal 1963: 134)

Mozdulatlanságra kárhoztatott, karosszékéhez kötött idős beteg Phasie néni, Jacques nagynénje, az őrbódé melletti kis háza ablakán nézi a száguldó vonatokat, a vonatablakok mögött elsuhanó ismeretlen arcok profilját. Zola szövegének minden lényeges stíluseleme visszaköszön a fordításban: hiperbolikus jelzők, mitológiai dimenziókba emelő hasonlatok illetve metaforák hozzák közel a mozdulatlan beteghez a hangyi effektusokat, a vonat mozgását, a sebességet.

- (8) Le train passait, *dans sa violence d'orage*, comme s'il eût tout balayé devant lui.(...) C'était *comme un grand corps, un être géant couché* en travers de la terre, *la tête à Paris, les vertèbres tout le long de la ligne, les membres s'élargissant avec les embranchements, les pieds et les mains* au Havre et dans les autres villes d'arrivées. (LBH: 20)
- (8a) Átrobogott a vonat, *orkánsebességgel*, mintha mindent el akarna söpörni az útból. (...) Olyan az egész, *mintha egy iszonyú nagy óriás heverne végig a földön, feje Párizsban, gerinccsigolyái a pálya mentén, tagjai elterpeszkedve, a szárnyvonalakon, keze-lába Le Havre-ban és a többi állomáson.* (Antal 1963: 44)

A sínekre hajtott, köveket szállító lovaskocsi által előidézett tragikus vonatbaleset leírásában egy mondaton belül szinte egymásra torlódnak a megszemélyesítést hordozó, egy szemvillanásnyi időre mitológiai magaslatokba repítő főnevek, illetve az objektív terminusok. Dőlt betűvel jelöljük az antropomorfizáló kifejezéseket és aláhúzott dőlten a terminusokat.

- (9) La Lison, *renversée sur les reins, le ventre ouvert*, perdait sa *vapeur*, par les *robinets arrachés*, les *tuyaux crevés*, en *des souffles* qui grondaient, *pareils à des râles furieux de géante*. (LBH: 135)
- (9a) A Lison oldalára fordult, *belseje megnyílt*, a leszakadt *csapokból*, a szét-hasadt *csövekből* sutorogva dőlt a *gőz*, olyan mély hangon, mint egy *óriás dühös halálhörgése*. (Antal 1963: 264)
- (10) (...) du *foyer*, les *braises tombées*, rouges comme le *sang* même de ses *entrailles*, ajoutaient leurs *fumées noires*. (LBH: 135)
- (10a) (...) a *tűztérből* kihulló *parázs*, mely vörös volt, mintha *belső részeinek vére* volna, *fekete füstöt* vegyített hozzá.(Antal 1963: 264)

Peregve váltakoznak a halmozódó antropomorf metaforák és az objektíven megfélelthető terminusok. Például:

- (11) (...) et *les roues* en l'air, semblables à *une cavale monstrueuse* (LBH: 135)
- (11a) (...) égnek álló *kerekeivel* mint valami iszonyatos testű kanca (Antal 1963: 264)
- (12) La Lison montrait ses *bielles* tordues, ses *cylindres* cassés, ses *tiroirs* et leurs *excentriques* écrasés, *toute une affreuse plaie* bâillant au plein air, par où l'âme continuait de sortir avec une fracas d'enragé désespoir. (LBH: 328)
- (12a) A Lison feltárta elgörbült *csatlórúdjait*, törött *hengereit*, szétzúzott *dugattyúit*³ az excenterekkel, szörnyűséges tátongó sebét, melyen át... szállt el a *lelke*. (Antal 1963: 162)

A Lisontól búcsúzó Jacques fájdalmát, a Lison visszavonhatatlan elmúlását, a haldoklást, antropomorfizáló hasonlatokkal írja le Zola, valósággal beindázzák a megszemélyesítő kifejezések a denotátumokat. A zolai kettős szimultán nyelvi regiszter döbbenetes erővel hat az olvasóra. A 'tolattyú' terminust ('tiroirs') pontatlanul, 'dugattyú'-val közvetíti a fordító. Az alábbi alfejezetben érintjük a megismételt helytelen szóválasztást.

8. Szakfordítói dokumentálást igénylő terminusok a műfordításban

Figyelemre méltó műfordítói lelemény a *machine* szó mozdonnal fordítása. Az egykor *machine locomotive* jelzője lekopott, a *machine* került használatba. Geoff Woollen a *La Bête Humaine* szövegében végzett statisztikai számításaival is kimutatja, hogy a regény központi figurája, Zola mégsem „*locomotive*”-ként beszél a gőzmozdony Lisonról, hanem az általánosabb terminust, a „*machine*”-t használja következetesen. Azzal magyarázza a *machine* (gép) szó használatának gyakoriságát a regényben (138 előfordulás), szemben a *locomotive* (mozdony mindössze két előfordulásával), hogy a *machine* szó gazdagabb metaforikus értelmezhetőséggel rendelkezik, mint a *locomotive*. Lantier, a Lison mozdony vezetője a saját agyműködése érzékelése során gépi metaforákban gondolkodik (robaj, zakatolás stb.) (Woollen 1983).

- (13) ... *les pistons* battre comme deux *coeurs jumeaux*, *la vapeur* circuler dans *les tiroirs* comme le sang de ses *veines* ; mais, *pareilles à des bras convulsifs*, *les bielles* n'avaient plus que des *tressaillements*, les révoltes dernières de *la vie* ; et son âme s'en allait(...). *Elle était morte*. (LBH: 138)
- (13a) ~~A tolattyúk~~ úgy vertek, mint kettős ikerszív, a gőz úgy keringett a ~~dugattyúkban~~ mint vér az erekben, ám a hajtórúdokban, mint görcsbe

³ Dupla vonalas áthúzás: Jelentős műszaki terminológiai tévedés

rándult karokban már csupán az élet végső lázadása vonaglott, erőtlen remegéssel és a lelke elszállt... Meghalt. (Antal 1963: 270)

A műfordításban kétszer áthúzott magyar terminus azt hivatott közvetíteni, hogy a fordító egy olyan szakszót nem feleltetett meg a forrásnyelvi terminusnak, amely funkcionálisan alapvető fontosságú a mozdony működtetésében, azonban a szöveg esztétikai összhatása és hangulata ezt nem sínyli meg. Itt érhető tetten a műfordításba ékelt szakfordítás eltérő megítélése a szakfordítással szemben, ahol ez a terminus közvetítési pontatlanság komoly félreértésre adna okot. A *piston* jelentése 'dugattyú' (alsó, kerékmeghajtó dugattyú), a *tiroir* = tolattyú (felső, vezérlő szelep)!

A szakszövegek fordításakor elvárt terminológiai következetesség csorbát szenved néhány közismert terminus esetében, ami azonban félrevezető információ a szakember számára.

Példa erre a francia *voiture*, jelentése 'személyvonati kocsi, személykocsi'. Antal László ettől eltér néha, és 'vagon'-nak fordítja, ezzel pontatlan szakmai információt közvetít, lévén a 'vagon, tehervagon' a tehervonat része. Más a magyar szaknyelvben a 'sín' és a 'vágány' jelentése is. Rendezőpályaudvari szókincsben különösen fontos a kettő elkülönítése. A francia *rail* 'sínt' jelent, a *voie* pedig 'vágányt'. A fordító viszont néha pontatlanul kezeli a két terminust, felcserélve őket, sőt, a *voie* terminust 'sín', 'pálya', 'vasútvonal', illetve 'vágányok' szavakkal fordítja. Míg a *ligne*, ami 'vasúti vonalat' jelent, néha 'vasút', illetve 'vágányok' formájában jelenik meg. A 'sín' a talpfákhoz csavarokkal erősített acélprofil-rúd, a vágány viszont vasúti eszközök szállítására alkalmas pálya két sínből.

A *mécanique* szó eltérő nyelvtani kategóriákban jelenik meg ugyan, de mindig más terminust feleltet meg a fordító.

(14) Des trains encore étaient passés dans leur inexorable puissance mécanique. (LBH:20)

(14a) Újabb vonatok haladtak át, kérlelhetetlen gépiességgel... (Antal 1963:44)

Tartalmi pontatlanságot tartalmaz a (14a) mondat. A fordításból kimaradt a *puissance* = teljesítmény terminus. A *puissance mécanique* jelentése 'mechanikai teljesítmény' (vonóerő), amelyet kérlelhetetlen gépiességgel fordítani szép, de műszaki tartalmában pontatlan megoldás. Mint ahogyan alábbi példában nem fordíthatjuk „matematikai”-nak azt, ami 'gépies.'

(15) avec une rectitude mécanique (LBH: 20)

(15a) matematikai pontossággal (Antal 1963: 44)

A *tringle de la sablière* 'homokoló csövet' jelent, a műfordító bizonyosan utánajárt, ámde a magyar terminológiában ez a szakkifejezés a Lisonnál későbbi mozdonytípusra vonatkozik. A Lisonnak 'homokoló kezelőrúdja' volt!

Fenti terminológiai pontatlanságok vagy következetlenségek azonban egyrészt a regény esztétikai, irodalmi értékéből nem vonnak le, másrészt egy szük,

mérnöki, szakemberi olvasótábor számára, azon belül is a francia-magyar vas-
úttechnológiai terminológiát tudatosan figyelő olvasótábor számára jelenthet-
nek információs 'félrevezetést.'

Konklúzió

Zola regényszövegeiben a denotátumok jelentése nem vesz el, konnotatív több-
letjelentéssel bővül főként érzelmi kontextusba helyezésük, irodalmi stílusba
ágyazottságuk révén, a fiktív történet szereplőinek dialógusaiban, változó látó-
szögükben, egymásnak feszülő konfliktusokban.

A fordítás teljességgel visszaadja a denotátumok konnotatív átszíneződését,
a zolai szimultán kettős nyelvi regisztert.

Ezzel egy időben azonban, mint a fenti nyelvi példák mutatják, az irodalmi
regiszterben az esztétikai összhatás eseti jelleggel „elhalványít”, „elnyel”, „átír”
egyes forrásnyelvi terminusokat, másképpen fogalmazva a zolai terminushasz-
nálát tudatossága néha „kilazul” a fordításban, de az esztétikum nem sérül,
a valóságábrázolás egésze sem.

A műfordításban a terminusok fordítása esetében tehát azt tapasztaljuk,
hogy a szakfordításba átcsapó részeknél néha lazul a koncentráció. A művészi
összhatás nem csorbul, azonban például az *öntöttvas* terminusnak lecserélése
'vas'-sal, a fordításban a korabeli francia építészeti kultúra alapvető jellegzetes-
ségét érinti, és Zola részletes dokumentációjának, szóhasználatainak tudatos-
ságát, a modernitás iránti lelkesedését is halványítja. A Zola-szövegben a szak-
nyelvi elemek „egyenrangúak” az irodalmi regiszterrel.

Az összbenyomás, az esztétikai szépség átkerült a célnyelvi szövegbe, hiá-
nyérzete nem támad a magyar olvasónak a minimálisnak mondható terminus-
használati pontatlanságok miatt. Ha viszont ugyanezek a szakszavak szaknyelvi
kontextusban, szakszövegben szereplnének és jelentésük fentiek szerint módo-
sulna a szakfordításban, akkor az informatív tartalom referenciaértéke csorbulna.

Az elenyésző számú terminológiai „kisiklás” a műfordításban marginális
fordításkutatási területként aposztrofálható. Zola egyedülálló szakterületi fel-
készültségén és nyelvezetének gazdagságán túlmutatva azonban ráirányíthatja
a figyelmet általában és nyelvi kombinációtól, korszaktól és műfajtól függet-
lenül is a műfordításon belüli szakfordítás (műszaki, orvosi, kémiai, biológiai
szakkifejezések, pl.) elvárásaira: terminológiai következetlenség kerülendő még
az irodalmi fordításban is.

Irodalom

- Al-Hassnawi, A. R. A. 2007. Aspects of Scientific Translation: English into Arabic
Translation as a Case Study, Ibr College of Education The Sultanate of Oman,
www.translationdirectory.com/article10.htm
- Antal L. 1980. Zola és a Párizs gyomra, Utószó. In: *Párizs gyomra*. Budapest: Európa
Könyvkiadó. 285–292.

- Carpuat, M. 2015. Connotation in Translation Pilot study analyzing the connotative language found in a bilingual corpus of French and English headlines. In: *Proceedings of the 6th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis (WASSA 2015)*, Lisboa, 9–15.
- Eloy, J.-M., Humbley, J. 1993. La notion de besoin terminologique et la naissance de lexiques spécialisés au XIXe et au XXe siècles. In: *Rint (Réseau international de néologie et de terminologie)* No. 9. Gouvernement de Québec. 14–18.
- Élthes Á. 2015. Urbanisztikai térben építészeti lexika: Zola Le Ventre de Paris (Párizs gyomra) c. regényében. *Porta Lingua* 99–115.
- Élthes Á. 2017. Vasúti lexika irodalmi regiszterben Zola: La Bête Humaine (Állat az emberben) című regényében. *Porta Lingua*, 77–95.
- France, P. 2000. The Oxford Guide to Literature in English Translation, Nineteenth-Century Fiction, II.
- Freedgood, E., Schmitt, C. 2014. Denotatively, Technically, Literally, Representations Vol.125. No.1. University of California Press. 1–14.
- Green, St., Resnik, Ph. 2009. More than Words: Syntactic Packaging and Implicit Sentiment, In: *Proceedings of Human Language Technologies: The 2009 Annual Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Boulder, Colorado, June. Association for Computational Linguistics. 503–511.
- Heltai P. 2002. Szakfordítás és irodalmi fordítás. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatósaiból. Gödöllő: Szent István Egyetem. 43–57.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás* 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatósaiból. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Hickey-Marshall, D.M. 1978. *Some Aspects of Zola's Vocabulary in Germinal*, Thesis, McMaster University, Hamilton, Ontario.
- Klaudy K. 1988. A fordítási ekvivalenciáról. *Hungarológiai Közlöny* 20. évf. 4. szám. 383–396.
- Kröger, J. 2014. Zola's Spatial Explorations of Second Empire Paris. *Reconstruction, Studies in Contemporary Culture* Vol. 14. No. 3.
<http://www.reconstruction.eserver.org/Issues/143/Kroger.shtml>
- Léfévre-Cerbelaud 1889. Les chemins de fer, Paris, Maison Quantin, Gallica-BNF
<http://gallica.bnf.fr/ark:/112148/bpt6k56528147>
- Lemoine, B. 1980. L'architecture métallique sous le second empire. *Revue du Souvenir Napoléonien* No. 309. 36–40.
- Marzel, Sh. R. 2016. L'anthropomorphisme urbain dans Les Rougon-Maxquart, Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem. In: *Revue.org*. No. 26. 1–12.
- Nakai, A. 2000. Architecture et littérature - L'influence réciproque entre Émile Zola et Frantz Jourdain, Doshisha University, Vol. 2. No. 4. 547–579.
- Newmark, P. 2004. Non-literary in the Light of Literary Translation. *The Journal of Specialised Translation* Issue 1. 8–13.
- Perrot, M. 1983. Femmes et machines au XIXe siècle. In: *Romantisme* No. 41., 5–17
- Popović, A. 1980. *A műfordítás elmélete*. Bratislava: Madách.
- Procès, M. 1989. Le vocabulaire de l'architecte à la recherche d'une cohérence perdue. In: *Terminologie diachronique*. Bruxelles : Centre international de la langue française. 77–86.
- Rothwell, A. 2016. Computer-Assisted Translation (CAT) Tools as an Aid to Translation Creativity: the Case of Zola's La Joie de vivre, in: *Creativity in Translation/ Interpretation and Interpreter/Translator Training*, 4th T & R (Theories & Realities in

- Translation & wRiting) Forum. Organized by the Università Suor Orsola Benincasa (Napoli, Italy), 113–116.
- Scarpa, M. 2000. *Le Carnaval des Halles, une ethnocritique du Ventre de Paris de Zola*. Paris: CNRS Éditions.
- Sleigh, C. 2011. *Literature and Science (Outlining Literature)*, Palgrave Macmillan.
- Song Feng et al. 2013. *Connotation Lexicon: A Dash of Sentiment Beneath the Surface Meaning*, Proceedings of the 51th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Sofia. Vol. 2., 1174–1784.
- Woolen, G. 1983. Zola: la machine en tous ses effets. In: *Romantisme* No. 41. La machine fin-de-siècle, 115–124.
- Zola, É. 1872. Dossier préparatoire du *Ventre de Paris*, Ebauche. Bibliothèque nationale de France Ms. 10.338 <http://gallica.bnf.fr/dossiers/html/dossiers/Zola/DossierPrepa/IntroGen.htm>
- Zola, É. 1880. *Le Roman Expérimental*. Paris: G. Charpentier.

Források

- Zola, É. 1873. 1974. *Le Ventre de Paris*. Paris: Fasquelle.
- Zola, É. 1873. *Le Ventre de Paris*. BeQ, La Bibliothèque électronique du Québec, Edition de référence: Éditions Rencontre Lausanne <http://beq.ebooksgratuits.com/vents/zola-03.pdf>
- Zola, É. 1980, 1984. *Párizs gyomra*. Fordította: Antal László. <http://mek.oszk.hu/03400/03425/03425.pdf>
- Zola, É. 1893. *La Bête Humaine*. Paris: Bibliothèque-Charpentier. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64584d>
- Zola, É. 1963. *Állat az emberben*. Fordította: Antal László, Budapest: Európa Könyvkiadó. <http://mek.oszk.hu/02500/02526/02526.htm>